

'פיסקא באמצע פסוק' בזיקתה לחלוקת המקרא לפסוקים

לאור כתבי-יד עבריים לספר שמואל*

רימון כשר

א. הבעיה ודרכי פתרונה

התופעה המכונה בחקר נוסח המקרא 'פיסקא באמצע פסוק' (להלן: פיסקא, ל"ר: פיסקאות) זכתה להסברים שונים ומגוונים, באשר למקורה ולמגמתה, ודומה שטרם נחתך העניין.¹ יש מי שתלה את התופעה בשלב של כתיבת הספר או עריכתו - ומכאן ההשערה על השמטות מדעת או על ציון הטכסט כמשובש; ויש מי שתלה את התופעה בשלב של עריכת המקרא על-ידי המסרנים הקדמונים - ומכאן ההשערה לפיה הפיסקא מרמזת על הרחבה המצויה אם בספרי מקרא מאוחרים אם בספרות לא-קאנונית.² במאמר זה אנו מבקשים לשוב ולהתייחס אל ההשערה שהועלתה ככל הנראה, לראשונה, על ידי אדוארד קניג³ והחזיק בה אף מ"צ סגל⁴

* תודתי נתונה בזה לעובדי ספריית לונדון על שהעמידו לרשותי את כתבי היד שברשותם; לעובדי המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ולעובדי המכון לתולדות חקר המקרא היהודי שבאוניברסיטת בר אילן על שסייעו לי באדיבות ובמסירות. ובמיוחד יעמוד על הברכה ידידי-עמיתי מר יוסי פרץ ממפעל כתבי-היד של המקרא והמסורה בימי-הביניים שבאוניברסיטת בר-אילן על שסייעו לי רבות והיפנה אותי לא אחת אל מקורות וחיבורים חשובים.

1 סקירה על תולדות המחקר ראה בהרחבה אצל פ' סנדלר, 'לחקר "הפיסקא באמצע הפסוק"', ספר נילגר (פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל ז), ירושלים תשי"ט, עמ' 222-249.

2 על השערה זו ראה בהרחבה אצל סנדלר שם, עמ' 228, ואילך; ותוך שימוש בממצאי קומראן אצל S. Talmon, 'Pisqah Be'emga^c Pasuq and lloPs^a', *Textus* 5 (1966), pp. 11-21.

3 E. König, *Einleitung in das Alte Testament*, Bonn 1893, p. 463. ראה

4 ראה מ"צ סגל, 'לחקר "הפיסקא באמצע הפסוק"', תרביץ כט (תש"כ) עמ' 205-206.

לפיה זוקקת התופעה למחלוקת בעניין חלוקת המקרא לפסוקים. על מחלוקת בחלוקת הטקסט המקראי ניתן לעמוד כבר ממצאי קומראן: לא זו בלבד שיש ובקומראן משתקפת חלוקה במקום שנוסח המסורה משקף פסוק שלם,⁵ אלא יש שעדי הטקסט הקומראני מעידים על מסורות שונות של חלוקה.⁶ אף ספרות חז"ל מעידה על מחלוקות באשר לחלוקות פסוקים, כגון לשם' יט 9: 'א"ל אבי... בפסוקי נמי לא בקיאינן דכי אתא בר אדא אמר במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי "ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן";⁷ או המשתמע מתוך הגמרא הירושלמית ביחס לבר' לח 25-26: 'כיוצא בו אתה אומר "ותאמר הכר נא למי החותמת...". עד כאן אמרה תמר; "ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני...". עד כאן אמר יהודה; ורוח הקודש אמר "ולא יסף עוד לדעתה". ג' מקריות⁸ נאמרו בענין אחד מה שאמר זה לא אמר זה;⁹ או בר' מט 7 הנמנה בין הפסוקים 'שאין להם הכרע'¹⁰ היינו: האם המילה 'ארור' מסיימת את פסוק 6 או שמא היא פותחת פסוק חדש.

5 מתוך הממצאים המובאים במאמרו של י' מאורי, 'מסורת ה"פסקאות" בכתבי יד עבריים קדומים: מגילות מקרא ופשרים מספר ישעיהו מקומראן' שנתפרסם ב נ-א, (1982) 10 Textus, ניתן להצביע על דוגמאות רבות, כגון יש' ו 13, ח 13, יד 16, טו 5, יט 15, כא 8, כד 14, כו 8 ועוד.

6 ראה בממצאים שהביא מאורי במאמרו הנ"ל לישי' ח 3, יט 15, 21, כד 14, מח 17, נב 11, נג 10, נד 17, נה 7, נו 3, נז 11, נח 13, נח 5, 9, סה 18.

7 ב' קידושין ל ע"א; נדרים לח ע"א.

8 על משמעות 'מקריות' = מקראות = פסוקים ראה מילון בן-יהודה, ערך 'מקרא', כרך ז עמ' 3291.

9 ירו' סוטה ט ז (כג ע"ד).

10 המסורת על חמשת הפסוקים מיוחסת במקורות לאיסי בן יהודה, תנא מסוף המאה השנייה. ראה מכילתא דר"י בשלח מסכתא דעמלק א; בר"ר פ ו; ירו' ע"ז ב ז (מא ע"ג); בבלי יומא נב ע"א-ע"ב; תנחומא בשלח כו; אדר"נ נו"ב מד; שהש"ר ל-א 2.

למחלוקות אלו ואחרות אין זכר בכתבי היד שיצאו מתחת ידם של המסרנים בסוף האלף הראשון. אולם מסרנים אלה מעידים על מחלוקות אחרות שביטויין המעשי הוא בהטעמה כפולה של פסוקים. כך למשל בר' לה 22 מוטעם הן כפסוק אחד, ואזי הסילוק מצוי במילה האחרונה "עשר", הן כשני פסוקים, ואזי הסילוק יופיע גם במילה "ישראל";¹¹ שלושת הדברות "לא תרצח", "לא תנאף" "לא תגנב" מוטעמים הן כפסוק אחד הן כשלושה נפרדים.¹² ושמה אף הטעמים השונים לעשרת הדברות כולם משקפים מסורות שונות של חלוקת הפסוקים.¹³

ביטוי נוסף למחלוקות על חלוקת פסוקים בתקופת גיבושו של נוסח המסורה בטבריה עולה מתוך בדיקתו המדוקדקת של כתר ארם צובא. על פי עדותו של טלמון¹⁴ ניתן לגלות סימני מחיקה של הנקודתיים - סימן סוף הפסוק - בחמישה מקרים בהם מצוייה התופעה של הפיסקא באמצע הפסוק: בשמ"ב כא 6, כד 10, 11, 23, דה"א יז 7, מחיקות אלה יש בהן כדי להעיד על קיומן של מסורות שונות בנוגע לחלוקתם של פסוקים אלה, וזאת במקום שמצוייה הפיסקא. מסורת אחת ראתה פסוקים אלה כמורכבים משני חלקים נפרדים ועל כן חילקתם לשני פסוקים, ואילו מסורת אחרת ראתה כאן פסוק אחד בלבד. עדות לקיומן של מסורות

11 על הטעמתו הכפולה של הפסוק ראה למשל כ"י לנינגראד B19a; כ"י וטיקן 448 (מהדורת צילום, ירושלים תשל"ז) - בו ההטעמה כפולה אך התרגום הצמוד לכל פסוק חצוי!; כ"י הללי (מהדורת צילום, ירושלים תשל"ד). לעומת זאת מצויים כתבי-יד בהם משתקפת חלוקת הפסוק לשניים, כגון כ"י JTS 152 (מהדורת צילום, ירושלים תשל"ו); כ"י פרמה-דה רוסי 668 (מהדורת צילום, קופנהגן 1959).

12 השווה כ"י לנינגראד B19a, כ"י וטיקן 448 וכ"י הללי - בהם מצוייה הטעמה כפולה של דברות אלה, הן בספר שמות הן בספר דברים.

13 עניין זה ראוי למחקר בפני עצמו ואכמ"ל.

14 ראה טלמון שם (לעיל, הערה 2), עמ' 15.

נפרדות עולה גם מכתבי יד אחרים של תקופת גיבוש נוסח-המסורה: בכ"י לנינגראד, פירקוביץ ב, 25-26 מוצאים אנו את סימן הנקודותיים לאחר האתנחתא במילה "ורב" שבשמ"א יד 19; בכ"י לנינגראד B19a אפשר שמצויה תופעה דומה במילה "וימת" שבמל"ב כ 10, ובכ"י הנביאים הנמצא בבית הכנסת הקראי שבקהיר (=ק) אפשר שישנם סימני מחיקה של הנקודותיים שסומנו לאחר המילה "דבר" בשמ"א יד 12.

לאור הדוגמאות שהבאנו עד עתה, ובעיקר אלה הלקוחות מתוך כתבי היד של מסרני טבריה, יש מקום לשקול את השאלה באיזו מידה זוקקת תופעת הפיסקא באמצע הפסוק למחלוקות בדבר חלוקת הטקסט המקראי לפסוקיו. האם ניתן למצוא בכתבי היד העבריים המאוחרים יותר הדים למחלוקות מעין אלה? נראה לנו כי אם נמצא בכתבי יד אלה אותן תופעות שמצאנום בכתבי היד הקדומים יותר, שיצאו מתחת ידם של מסרני טבריה, הרי יהיו בידינו נתונים כיצד נתפשה תופעת הפיסקא באמצע הפסוק ושמה יבהירו הנתונים אף את משמעותה המקורית והראשונית של התופעה.

לצורך בדיקת התמונה בכתבי היד העבריים מימי-הביניים סקרנו למעלה מ-50 כתבי יד ובדקנו בהם את הפיסקאות לספר שמואל בלבד, זאת משום שמספרן של הפיסקאות בספר זה הוא גדול במיוחד¹⁵ ומשום שחלק מכתבי היד החשובים אינם כוללים את המקרא כולו אלא חלקים ממנו¹⁶. כתבי היד שנסקרו על ידינו נמנים עם שש קבוצות עיקריות, על פי מוצאם

15 על פי א' אור, 'פיסקא באמצע פסוק מהו?', ספר אורבך (פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל א), ירושלים תשט"ו, עמ' 35-36, 39 מצויים בספר שמואל 40 פיסקאות. על מספרן לאור בדיקתנו ראה להלן.

16 לא מן הנמנע כי 'חוקים' שונים חלים בתורה, בנביאים ובכתובים וספק אם מותר לנו להקיש מקובץ אחד על משנהו. אפשר שבדיקה כוללת יהיה בכוחה להכריע.

הגיאוגרפ. נמנה עתה את כתבי היד על קבוצותיהם, תוך ציון מספרן של הפיסקאות בכל כתב יד.¹⁷

א. כתבי יד ארצישראלים, הקרובים לבית היוצר של בעלי המסורת בארץ ישראל:¹⁸

1. כ"י קהיר של הנביאים משנת 896¹⁹ (=ק) - 20 פסקאות
2. כתב ארם-צובא מן המאה ה' 20 (=א) - 25 "
3. כ"י ששון 1053 מן המאה ה' 21 (=ש) - 17 "
4. כ"י לנינגרד B19a משנת 1009²² (=ל) - 22 "

ב. כתבי יד אשכנזיים:

1. כ"י קרסלרוה-רויכלין 2 משנת 1105²³ (=ר) - 18 פסקאות
2. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 1 משנת 1286 (=פ) - 5 "
3. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 4 משנת 1286 (=פ) - 9 "
4. כ"י וטיקן-אורבינאטי 1 משנת 1295 (=א) - 6 "
5. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 6 משנת 1295 (=פ) - פסקא אחת

17 כתבי היד שבספריית לונדון נבדקו על ידינו במקורם (פרט לכ"י ל 53). כתבי היד האחרים נבדקו על ידינו באמצעות מיקרופילמים. במקום שעמדה לפנינו מהדורת צילום הסתייענו בה וצינו עובדה זו בהערות. אשר לקביעת תאריכם של כתבי היד, הרי במקום שצינו תאריך מדויק משמע שהוא מפורש בגוף כה"י; במקום שאין תאריך מדויק ציינו בהערה את התאריך המשוער והאסמכתא הביבליוגרפית לכך.

18 נוסף על ארבעת כתבי היד המנויים עיינו גם בכתבי יד אחרים מאוסף פירקוביץ שבלנינגרד, כגון: פירקוביץ ב, 17 (=ל¹), פירקוביץ ב, 39 (=ל⁵), פירקוביץ ב, 25-26 (=ל¹¹). כתבי יד אלה אינם שלמים ולא תמיד ניתן לפענח כראוי את הטכסט. עם זאת הסתייענו בממצאים שבמקורות אלה להשלמת הנתונים.

19 ע"פ מהדורת צילום, ירושלים תשל"א.

20 ע"פ מ' גושן-גוטשטיין (מהדיר), כתר ארם צובא, חלק ראשון, הלוחות, ירושלים תשל"ו.

21 ראה תיאורו ותארוכו בקטלוג של אוסף ששון, 'אהל דוד', ב'.

22 ע"פ מהדורת צילום, ירושלים תשל"א.

23 ע"פ מהדורת הצילום שפרסם א' שפרבר, A. Sperber, *The Pre-Masoretic Bible*, Pars II, I, Copenhagen 1956.

6. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 9 משנת 1304 (=9פ) - 0 פסקאות
7. כ"י וינה 1 (Heb. 4) משנת 1344 (=1ו) - 4 "
8. כ"י לונדון 118 (Ar. Or. 16) בלתי מתוארך²⁴ (ל 118) - 30 "
9. כ"י ברלין 127 (Fol. 1213) בלתי מתוארך²⁵ (=בר127) - 6 "
10. כ"י לונדון 55 (Add. 15451) בלתי מתוארך²⁶ (ל 55) - 15 "
11. כ"י פרמה-דה רוסי 2 בלתי מתוארך²⁷ (=פר2) - 6 "
12. כ"י וטיקן 3 בלתי מתוארך²⁸ (=ו3) - 11 "
13. כ"י לונדון 117 (Or. 2091) בלתי מתוארך²⁹ (ל 117) - 0 "
14. כ"י לונדון 58 (Or. 4227) בלתי מתוארך³⁰ (ל 58) - 0 "
15. כ"י לונדון 119 (Add. 9398) בלתי מתוארך³¹ (ל 119) - 9 "

24 ע"פ גינצבורג, מבוא, נכתב כה"י בסביבת שנת 1120. ראה
C.D. Ginsburg, *Introduction...*, London 1897, p. 500.

25 ע"פ שטיינשניידר נכתב כה"י בסביבת שנת 1100. ראה
M. Steinschneider, *Die Handschriften-Verzeichnisse der
Königlichen Bibliothek zu Berlin*, B. II, Berlin 1897.

26 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 605 כה"י הוא בן המאה ה"ג, וכך
מרגליות בקטלוג של כתבי היד במוזיאון הבריטי (להלן: מרגליות,
G. Margaliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan
Manuscripts in the British Museum*, I, London 1899.

27 ע"פ מהדורת צילום שפרסם א' שפרבר
A. Sperber, *The Pre-Masoretic Bible*, Pars II, II, Copenhagen 1959.

על פי הקטלוג של ספריית פרמה כה"י הוא בן המאה ה"ג, ראה
MSS. *Codices Hebraici Biblioth.*, Parma 1803, I.

28 ע"פ נ' אלוני - ד"ש לוינגר, רשימת תצלומי כתבי-היד העבריים
שבמכון, חלק ג, ירושלים תשכ"ח, כה"י הוא בן המאה ה"ד.

29 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 663 כה"י קורב לשנת 1300, וע"פ
מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה ה"ג.

30 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 721 כה"י קרוב לשנת 1300, וע"פ
מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה ה"ד.

31 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 526 קרוב לודאי שכה"י הוא בן
המאה ה"ד, וע"פ מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה ה"ג.

16. כ"י ברלין 1 (Or. Fol. 1-4) בלתי מתוארך³² (=בר 1) פיסקא אחת
17. כ"י פרמה-דה רוסי 440 בלתי מתוארך³³ (=פר440) 0
18. כ"י ברלין 2 (Or. Fol. 5-7) בלתי מתוארך³⁴ (=בר 2) 0
19. כ"י קמברידג' 15 (Add. 466) בלתי מתוארך³⁵ (=ק15) 6 פיסקאות
20. כ"י אדינבורו-הספרייה הלאומית 18.7.23 בלתי מתוארך³⁶ (=אד18) 2 "
21. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 16 בלתי מתוארך³⁷ (=פ16) 2 "
22. כ"י קרסלרוה-רויכלין 1 בלתי מתוארך³⁸ (=ר1) 17 "

ג. כתבי יד ספרדיים:

1. כ"י לונדון 52 (Or. 2201) משנת 1246 (=ל52) 8 פיסקאות
2. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 26 משנת 1272 (=פ26) 10 "

32 ע"פ דה-רוסי כה"י הוא בן המאה ה"ג. ראה *de Rossi, Variae Lectiones Veteris Testamenti Librorum, I, Parma 1784, p.LXVI.*

33 ע"פ קטלוג פרמה (לעיל, הערה 27), כרך ב, כה"י הוא בן המאה ה"ג.

34. ע"פ דה רוסי שם (לעיל, הערה 32), כה"י הוא בן המאה ה"ג.

35. ע"פ שילר-שינזי כה"י הוא בן המאה ה"ד-ט"ו. ראה *S.M. Schiller-Szinessy, Catalogue of the Hebrew Manuscripts... in ... Cambridge, I, Cambridge 1876.*

36. ע"פ הכרטסת שבמכון לתצלומי כתבי-היד העבריים שבירושלים כה"י הוא בן המאה ה"ב-י"ד.

37. ע"פ הקטלוג של הספרייה כה"י הוא בן המאה ה"ד. ראה *Catalogues des Manuscrits hébreux et samaritains de la Bibliothèque impériale, Paris 1866.*

38. ע"פ הקטלוג של הספרייה כה"י הוא בן המאה ה"ג-י"ד. ראה *Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe, Wiesbaden 1970.*

3. כ"י פרמה-דה רוסי 782 משנת 1278 (=פר 782) - 11 פיסקות
4. כ"י פרמה-דה רוסי 304 משנת 1278 (=פר 304) - 8 "
5. כ"י ששון 508 משנת 1307 (=ש 508) - פיסקא אחת
6. כ"י ששון 82 משנת 1312 (=ש 82) - 20 פיסקות
7. כ"י ששון 368 משנת 1366 (=ש 368) - 2 "
8. כ"י ששון 16 משנת 1383 (=ש 16) - 14 "
9. כ"י המוזיאון הבריטי 1 משנת 1385 (=ב 1) - 20 "
10. כ"י לונדון - 62 (Or.2627) משנת 1483 (=ל 62) - 6 "
11. כ"י לונדון 123 (Har. 5720) בלתי מתוארך³⁹ (=ל 123) - 13 "
12. כ"י מדריד - הספרייה האוניברסיטאית⁴⁰ בלתי מתוארך (=מ 1) - 23 "
13. כ"י לונדון 53 (Add.15250) בלתי מתוארך⁴¹ (=ל 53) - 8 "
14. כ"י לונדון 57 (Har.1528) בלתי מתוארך⁴² (=ל 57) - 7 "

ד. כתבי יד איטלקיים:

1. כ"י קמברידג'-עמנואל קולג' I.I.5-7/1 משנת 1285 (=עג 1) - 7 פיסקות
2. כ"י וטיקן-רוסיאנה 554 משנת 1286 (=ו 554) - 14 "
3. כ"י וטיקן 9 משנת 1287 (=ו 9) - 6 "
4. כ"י לונדון 124 (Add.14760) משנת 1293 (=ל 124) - 11 "

39 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 485 נכתב כה"י בסביבות השנים 1100-1120, וכן מרגליות, קטלוג.

40 כה"י אינו מאוחר לשנת 1280, משום שתאריך זה נקוב בתעודת המכירה של כתב היד.

41 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 582 וע"פ מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה הי"ג.

42 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 477 נכתב כה"י בסביבת שנת 1300 וע"פ מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה הי"ד.

5. כ"י פריס - הספרייה הלאומית 27 משנת 1294 (=פ 27) - 2 פסקאות
 6. כ"י לונדון 54 (Har. 5710) בלתי מתוארך⁴³ (=ל 54) - 2
 7. כ"י וטיקן-אורבינאטי 2 משנת 979 (?)⁴⁴ (=ו 15) - 15
 8. כ"י וטיקן 475 בלתי מתוארך⁴⁵ (=ו 475) - 6

ה. כתבי יד תימניים:⁴⁶

1. כ"י לונדון 127 (Or.2370) משנת 1460 (=ל 127) 13 פסקאות
 2. כ"י לונדון 128 (Or.2210) משנת 1468 (=ל 128) 10
 3. כ"י לונדון 129 (Or.2369) משנת 1500 (=ל 129) 13
 4. כ"י לונדון 131 (Or.2371) בלתי מתוארך⁴⁷ (=ל 131) 12
 5. כ"י ניו-יורק JTS 231 בלתי מתוארך⁴⁸ (=נ 231) 10

43 ע"פ גינצבורג, מבוא, עמ' 478 וע"פ מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה ה"ג.

44 ע"פ מהדורת צילום, ירושלים תש"מ. הקולופון שבכתב יד זה אינו נחשב למהימן. יש המיחסים אותו לא יאחר למאה ה"ג (ראה מ' כהן, מגבשי כתיב במצחפי מסורה עתיקים ומשמעם לתולדות נוסח המקרא המקובל, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ג, עמ' 123 הערה 118 - בשמו של מ' בית-אריה), ויש המיחסים אותו למאה ה"ד-ט"ו.

45 ע"פ אלונזי-לוינגר שם (לעיל, הערה 28), כה"י הוא בן המאה ה"ד.

46 נוסף על כתבי היד המנויים עיינו גם בכ"י ניו-יורק JTS 229 בן המאה ה"ג. כ"י זה אינו שלם ולא תמיד קל לפענחו, אולם הסתיענו בממצאים שבו.

47 ע"פ מרגליות, קטלוג, כה"י הוא בן המאה ה"ז-ל"ז.

48 ע"פ גושן כה"י הוא בן המאה ה"ז. ראה M. Goshen-Gottstein, *A Reel Guide to Biblical Manuscripts - Reels 1-76 from the Library of the Jewish Theological Seminary of America.*

1. כתבי יד דרום-צרפתיים:⁴⁹

1. כ"י וטיקן 468	משנת 1215	(=ו 468) -	28 פיסקאות
2. כ"י וטיקן 482	משנת 1216	(=ו 482) -	14 "

ב. מספרן ומיקומן של הפיסקאות

כאמור התרכזה בדיקתנו בספר שמואל בלבד, אך דומה שיש בכך כדי ללמדנו על התמונה הכללית בנוגע לתופעה של הפיסקא באמצע הפסוק. טרם בואנו להצביע על הממצאים הרלוונטיים לענייננו, מן הראוי להסב תשומת לב לכמה ממצאים חשובים ומאלפים. על פי רשימותיו של אור⁵⁰ עולה מספרן של הפיסקאות בספר שמואל לסך של 40. מספר זה כולל גם את שתי הפיסקאות בשמ"ב ח 16 ו-17. כבר אור עצמו פיקפק ב'סמכותן המסורתית'⁵¹ שכן הן מתועדות בכתבי יד בודדים, כמצויין בתנ"ך הוצאת גינצבורג. אף בדיקתנו אין בה כדי להצביע על תפוצתן של פיסקאות אלה.⁵² אולם נראה לנו כי אין לכלול פיסקאות אלה בתופעת הפיסקא באמצע הפסוק, וזאת לא משום התייעוד החלש, אלא משום שלפנינו ככל הנראה ביטוי לדרך שכיחה של כתיבת רשימות וכשיטה הזו ניתן למצוא אף בשמ"א ו 17 ובשמ"ב כג. לפיכך נראה לנו להוציא את הפיסקאות בשמ"ב ח 16-17 מרשימת הפיסקאות הכוללת. לעומת זאת בדיקתנו העלתה מספר נוסף של פיסקאות בספר שמואל. האחת, בשמ"א

49 נוסף על שני כתבי יד אלה יש לצייין כי יוסף אבן כספי בחיבורו 'שלחן כסף' שנכתב על ידו במחצית הראשונה של המאה הי"ד דן בארוכה במשמען של הפיסקאות באמצע הפסוק. על פי קביעתו אין בספרי שמואל אלא פיסקא אחת בלבד - בשמ"ב כד 11. לקביעה זו לא מצאנו כל מקבילה. חיבורו זה של כספי נמצא בהכנה לקראת פרסומו.

50 ראה אור שם (לעיל, הערה 15), עמ' 35-36.

51 אור שם, עמ' 36 הערה 17.

52 שתיהן יחד או רק אחת מהן מצויות בחמישה כתבי יד בלבד.

י 18 - המתועדת כבר בכתבי היד הארצישראלים הקדומים⁵³ ומצוייה גם בכתבי יד אחרים;⁵⁴ ושלוש אחרות, המתועדות כל אחת בכתב יד אחד בלבד: בשמ"ב ב 1 - בכ"י ל 55; בשמ"ב ה 20 - בכ"י ו 468 ובשמ"ב יב 14 המתועדת בכ"י ו 3. קרבתי ודמיון של הפיסקאות בשמ"ב ב 1 ו-ה 20 לפיסקאות אחרות⁵⁵ יש בו כדי לרמוז כי אכן עניין לנו בדוגמאות נוספות⁵⁶ של פיסקא באמצע הפסוק שיש לקחתן בחשבון. ובניגוד לרשימתו של אור הכוללת פיסקא בשמ"א ד 1⁵⁷ בדיקתנו איננה מאששת קביעה זו: אף לא באחד מכתבי היד שנסקרו על ידינו לא מצאנו פיסקא בפסוק זה. עם זאת אין אנו רשאים להתעלם מן העובדה כי פיסקא זו רמוזה ברשימת הפיסקאות הכתובה בכ"י ארפורט 1 ואשר נדפסה על ידי גינצבורג בספרו 'המסורה'.⁵⁸ לאור זאת ניתן לגלות אפוא בספר שמואל לא פחות מאשר 42 פיסקאות,⁵⁹ ולא מן הנמנע הוא כי עיון בכתבי יד נוספים יגדיל מספר זה, במעט אם בהרבה.

53 כגון א, ל, ל¹¹, ק. פיסקא זו מצוייה כבר במהדורת ה-BH³ שהסתייע בה אור במאמרו הנזכר לעיל, ותמה על שנעלמה ממנו.

54 ש 82, ו 9, ו 468.

55 על קוים משותפים לחלק גדול מן הפיסקאות ראה אצל אור שם (לעיל, הערה 15), עמ' 38-39.

56 מציאותן של הפיסקאות בכתבי יד בודדים וכל אחת בכ"י נפרד ספק אם מאפשרת לנו לראותן כמשקפות 'מסורות'. דומה שבדיקה נוספת של כתבי יד עשויה להבהיר את משמעם של ממצאים אלה.

57 קביעתו של אור מבוססת על ההערה ב-BH המתייחס לרווח שבטכסט: sic mlt MSS (interv). אינני יודע מה מקורה של קביעה זו, ואפשר שהיא מבוססת על פענוח מוטעה של הממצאים שהובאו בתנ"ך מהדורת כ"ד גינצבורג על אתר.

58 ראה כ"ד גינצבורג, המסורה, חלק שני, לונדון תרמ"ג (מהדורת א' דותן, ניו-יורק 1975), עמ' 449 סעיף קפ"ה.

59 במאמרו של אור שם (לעיל, הערה 15), עמ' 33 הערה 7א מנוייה פיסקא גם בשמ"א ו 1 בין שמונה הפיסקאות שלא נלקחו על ידו בחשבון על אף היכללן ברשימות המסורה שפרסם גינצבורג, וזאת משום שאין הן מופיעות לא ב-BH ואף לא בתנ"ך מהדורת גינצבורג. בדיקת רשימותיו של גינצבורג אינה מגלה פיסקא לכתוב זה ושמה נפלה כאן טעות.

מתוך הנתונים שצויינו לעיל עולה בבירור חוסר האחידות בכל הנוגע למספרן של הפיסקאות בכתבי היד. ישנם כתבי יד שאינם מכירים כלל את התופעה (כגון כתבי היד האשכנזיים: פ, 9, ל 117, ל 58, פר 440, בר 2); ישנם כאלה שמספר הפיסקאות שבהם אינו עולה על 5-6 (כגון כתבי היד האשכנזיים: פ 1, א 1, פ 6, וי 1, בר 127, פר 2, בר 1, קמ 15, אד 18, פ 16; כתבי היד הספרדיים: ש 508, ש 368, ל 62; כתבי היד האיטלקיים: ו 9, פ 27, ל 54, ו 475); וישנם מספר כתבי יד שמספר הפיסקאות שבהם נע בסביבות ה-30 (כגון: ל 118 - האשכנזי ו- ו 468 הדרום-צרפתי). זאת ועוד. אף בכתבי היד הארצישראליים הקדומים אין אנו מוצאים אחידות, ללמדנו על קיומן של מסורות מאוששות שונות כבר בסוף האלף הראשון. אף המספרים השונים הנקובים בהערות המסורה יש בהם כדי להצביע על מצב זהה.⁶⁰ חוסר האחידות אינו בא לידי ביטוי רק במספרן הכולל של הפיסקאות אלא אף במיקומן. גם במקום ששני כתבי יד או יותר זהים במספר הפיסקאות שבהם, הרי אין הם זהים במיקומן. כך למשל שני כתבי היד הספרדיים - פר 304, ל 53 - הקרובים זה לזה מבחינות רבות זהים גם במספר הכולל של הפיסקאות, אולם מתוך תשע הדוגמאות המצויות בשני כתבי היד רק שמונה מיקומן זהה.

חוסר האחידות גם אינו עניין של מקום או זמן. אמנם נכון כי כתבי היד שאינם מכירים את התופעה בספר שמואל נמנים עם המסורת האשכנזית, אולם פרט לעובדה זו הרי אין ספק כי מספרן ומיקומן של הפיסקאות אינו תלוי לא במוצאם של כתבי היד ואף לא בזמנם. אין לך קבוצה של כתבי יד המשתייכים לאיזור אחד שמספר הפיסקאות שבה יהא זהה. אפשר שהדוגמא הבולטת ביותר לכך היא שני כתבי היד מדרום צרפת - ו 468, ו 482 - שנכתבו על ידי אותו סופר, חיים בן יצחק

60 בכ"י בר 1 לשמ"א יד 19,12; ט"ז 12 נקוב המספר י"ח בכ"י פ 1 לשמ"א טז 2 נקוב המספר ג'; במסורה הקטנה הנדפסת במקראות הגדולות לבר' ד 8 נקוב המספר כ"ה ובזו לבר' לה 22- המספר כ"ח.

לרוקילא, בהפרש של שנה אחת. אך בעוד שבכה"י האחד ישנן 28 פיסקאות, הרי באחר מצויות 14 בלבד. נראה אפוא כי כתבי היד שלפנינו אכן משקפים מסורות קדומות יותר, והמספר הנמוך של הפיסקאות בהרבה מכתבי היד מזה המצוי בכתבי היד הארצישראלים הקדומים מאשש קביעה זו מניה וביה. זאת ועוד. על ריבוי המסורות ניתן לעמוד גם מתוך יחסן של הערות המסורה למצוי בטקסט. תחילה ייאמר כי אין יחס קבוע בין קיומה של הפיסקא בטקסט לבין ציונה בהערותיה של המסורה. רק בחלק קטן של כתבי היד ניתן לגלות קיומן של הערות מסורה המתייחסות לעצם קיומן של הפיסקאות באמצע הפסוק. כך בכתבי היד האשכנזיים: אד 18 (עשרים וארבע הערות⁶¹), ו 2 (ארבע עשרה הערות⁶²), פ 16 (שלוש עשרה הערות⁶³), פ 6 (תשע הערות⁶⁴), פ 9 (תשע הערות⁶⁵), בר 1 (חמש הערות⁶⁶) וב-פ 1

61 לשמ"א י 11, יד 12, 19, 36, טז 12, כא 10, כג 2, 11, 12, שמ"ב ה 19, ז 4, 5, 8, יב 7, טז 13, יז 14, יח 28, יט 8, כ 10, 14, כא 1, כד 11, 10, 6.

62 ההערה 'פסיק ולא גמיר' מופיעה למקראות הבאים: שמ"א כ 27, כג 11, 4, 2, שמ"ב ה 19, ז 4, יב 7, טז 13, יט 8, כא 1, 6, כד 11, 10, 23.

63 ההערות 'פיסק במצ פסו'/'פיסק במצ'/'פיסק' מופיעות למקראות הבאים: שמ"א י 11, יד 12, 36, טז 12, 2, יט 21, כ 27, שמ"ב ה 19, יב 7, 13, יח 2, כא 1, 10, כד 23.

64 ההערה 'פיסק' מופיעה במקראות הבאים: שמ"א יד 12, 19, 36, יז 37, יט 21, כג 11, שמ"ב יט 8, כא 1, 6.

65 ההערה 'פיס במצ' מצוייה במקומות הבאים: שמ"א יד 12, 19, 36, יז 37, יט 21, כ 27, כג 11, שמ"ב ה 19, כד 23.

66 ההערה 'י"ח פס פסוק במצ' מצוייה בשמ"א יד 12, 19, טז 12; וההערה 'מן פסוק פסיק במצ' מופיעה בשמ"ב יב 13, כא 1.

שתי הערות בלבד;⁶⁷ בכתבי היד הספרדיים: ש 82 (שלוש עשרה הערות)⁶⁸, ש 508 (חמש הערות)⁶⁹, ל 62 (ארבע הערות)⁷⁰ ובכתב-יד ל 123 הערה אחת;⁷¹ וכן בשני כתבי יד תימניים: ל 131 (חמש הערות)⁷², נ 231 (שתי הערות)⁷³. אולם מבין כתבי יד אלה רק ב-ש 82 ניתן למצוא מיתאם מלא: בכל המקרים של פיסקא בכתב יד זה מצוייה הערה של המסורה הקטנה. קרוב לו ר 2: מתוך שמונה עשרה הפיסקאות שבכתב-יד זה, מצויות הערות בארבעה עשר מקרים. ובדומה לכך המצב ב-נ 231: במקום שישנה הערת המסורה שם אכן מצוייה פיסקא, אולם לא בכל מקום שאכן קיימת הפיסקא בטקסט היא מלווה בהערותיה של המסורה. המצב סבוך יותר בכתבי יד אחרים. באלה ניתן לגלות לא אחת סתירה בין הערות המסורה לבין הטקסט. כך למשל בכתבי היד האשכנזיים 69, פ 9, בר 1 ו-אד 18 לא קיים כלל מיתאם בין ההערות לטקסט, היינו: בה בשעה שהמסורה הקטנה נוקבת בעובדה כי לפנינו פיסקא, הטקסט אינו

67 הערה 'ג פסו פת במצ פסו' - בשמ"א טז 12; וההערה 'פס פת במצ פס' בשמ"ב כד 11.

68 בכתב יד זה מרובות ההערות המציינות הן את מספרה הסידורי של כל פיסקא במניין הכולל של הפרשיות הפתוחות והסתומות הן את הממצא שבספר 'הללי' הסותר פעמים תכופות את הטקסט. על פי 'הללי' מתקן המגיה לא אחת את הטכסט.

69 ההערה 'פסקה' מצוייה בשמ"א יד 36, 19, טז 12, יט 21, שמ"ב כד 11 ואפשר שמצויות הערות נוספות אך קשה לפענחן במיקרופילם. בשמ"ב כ 10 מופיעה הערה המציינת את סוג הפרשה שבטכסט.

70 ההערה 'פסקה' - בשמ"א י 22, 11, יד 36, יט 21.

71 ההערה 'פס באמ פס' - בשמ"א יט 21.

72 ההערה 'פיסקא באמצע הפסוק' מופיעה בשמ"א יד 19, יז 36, יט 21, כ 27, כג 2. הערות אלה כתובות בכתובת יד שונה מזו של הערות המסורה האחרות ונראה שהן ניתוספו בשלב מאוחר יותר.

73 ההערה 'פיסקא באמצע פס' - בשמ"א יד 19 וההערה 'פיסקא' בשמ"ב כא 1.

משקף כלל את התופעה: בכ"י פ 1 קיים המיתאם רק במקרה אחד⁷⁴ ובמקרה אחר לא.⁷⁵ תמונה דומה מצויה אף בכתבי היד הספרדיים: ב-ש 508 מצויות כאמור חמש הערות, אולם בטקסט אין אף פיסקא כנגדן, וכך אף בכ"י ל 62: ארבע הערות מזה וטקסט מזה; ב- ל 123 ההערה אף היא איננה תואמת את המצוי בטקסט. קיומה של התופעה של חוסר מיתאם בין הטקסט לבין הערות המסורה איננו מצומצם לעניין של הפיסקא באמצע הפסוק, והוא מוכר לנו מתחומים רבים אחרים.⁷⁶ לענייננו יש לתופעה זו חשיבות באשר היא מצביעה על קיומן של מסורות שונות, על התרוצצות של תפישות שונות ועל חיותן ועקשנותן של מסורות טקסטואליות לא מעטות. לא מן הנמנע הוא כי ניתן לחשוף מסורות שונות על מספרן הכולל של הפיסקאות בספר שמואל מתוך הערותיה של המסורה הקטנה והגדולה, אולם נושא זה עניין הוא למחקר נפרד.

ג. זיקת הפיסקאות לחלוקת הפסוקים

ריבוי המסורות המתגלה בכתבי היד השונים ביחס לתופעת הפיסקא באמצע הפסוק בא לידי ביטוי לא רק במספר ובמיקום אלא אף בצורת כתיבתו של הטקסט. קצר המצע מלפרט, אולם יש לציין כי הפיסקא באמצע הפסוק מצויינת כשאר הפיסקאות המבדילות בין פרשה לפרשה. לשון אחר: ניתן למצוא את הסימון כשל פרשה פתוחה (אי השלמתה של השורה עד סופה) או כשל פרשה סתומה (השארית רוח בתוך השורה או אי השלמתה של השורה עד סופה והתחלתה של השורה הבאה לאחר זיח מסויים). ריבוי הפנים בכתבי

74 בשמ"א טז 2.

75 בשמ"ב כד 11.

76 על עיקריה של תופעה זו ראה בהרחבה אצל כהן שם (לעיל, הערה 44), תכופות.

היד עצמם ובין כתבי היד בינם לבין עצמם הוא עניין למחקר, אולם יש בו כדי להעיד על רב גוניותה של התופעה. רב גוניות זו באה לידי ביטוי גם בזיקתן של הפיסקאות לחלוקת הטקסט לפסוקים. מתוך עיוננו בכתבי היד עולה כי בשבעה עשר מקרים⁷⁷ משמרים כתבי היד חלוקה שונה של הפסוקים. חלוקה זו נשמרת ברוב מן המקרים, ובחלקם – ניתן לגלותה מתוך סימני מחיקה.

בחלק מן המקרים אין מופיעה כלל פיסקא באמצע הפסוק והמילה שלפני ה'פיסקא' מוטעמת בטעם הסילוק ולאחריה סימן ה': כציון של סוף פסוק. כך למשל בכ"י נ 231 לשמ"א יד 12 מוטעמת המילה "דבר" בסילוק ולאחריה הסימן ':';⁷⁸ בכ"י וי 1 לשמ"א יד 36 המילה "עשה" מוטעמת בסילוק ולאחריה ':'; בכ"י וי 1 לשמ"א טז 2⁷⁹; בכ"י ו 554 מוטעמת המילה "הזה" בסילוק ולאחריה הסימן '·'; המילה "המה" שבשמ"א יט 21 מוטעמת אף היא בסילוק ולאחריה הנקודותיים בכה"י פ6, בר 2, קמ 15; בכ"י ל 117 לשמ"ב יב 13 מוטעמת המילה "לה" בסילוק ולאחריה הסימן ':'; ובצורה זו אף בכ"י בר 2 למלים הבאות: "הגתי" בשמ"ב יח 2; "ארצה" בשמ"ב יח 28; "הי" בשמ"ב כא 1. חשיבותם של מקרים אלה רבה, שכן יש בהם כדי להעיד על מסורת לפיה עניין לנו בחלוקה שונה לפסוקים אף ללא שיור סימן לאפשרות האחרת לפיה לפנינו פסוק אחד שרווח ניתן באמצעותו. לכאורה אפשר לטעון כי עניין לנו כאן באינטרפרטציה אישית ומקומית. ולא היא. כתבי היד הנזכרים נמנים אמנם רובם ככולם על המסורת האשכנזית, אולם התופעה האמורה קיימת גם בכה"י התימני נ 231. זאת ועוד. בה

77 ראה פירוטם בנספח למאמר.

78 בכתב יד זה מצויינים הפסוקים באותיות. הפסוק שלפנינו נחלק לפסוקים יב ו-יג.

79 קשה לראות במיקרופילם אם הסימן ': ' אכן ישנו.

בשעה שרק בכ"י בר 2 מצוייה התופעה האמורה בכל מקרי הפיסקאות, הרי בכתבי היד האחרים מצויות דוגמאות לקיומן של פיסקאות באמצע הפסוק, ללא ציון הסימן ': ' וללא הטעמה שונה. לפיכך אין הכרח להניח כי לפנינו פרשנות אישית ו/או מקומית לתופעת הפיסקא.

כאמור כ"י בר 2 אינו יודע את התופעה של מתן רווח באמצע הפסוק, וכי כל חמש הדוגמאות שמצויות בו כולן נמנות עם המקרים הנזכרים לעיל. על אף זאת יש בכתב יד זה כדי לאשש את מסקנתנו, שכן בשני מקרים מופיעה חלוקה שונה של הטעמים לפסוק כולו. כך בשמ"ב יח 2 מוטעמת המילה "יואב" באתנחתא ולפיכך הטעמתן של המלים "כיד אבישי בן צרויה אחי יואב" שונה: "בִּנְךָ אֲבִישִׁי בֶן־צִרְיָה אֲחִי יוֹאָב"; ובדומה לכך אף בפסוק 28: המלים "ברוך ה' אלהיך" טעמיהן הן – "בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ".

בצד התופעה של ההטעמה בסילוק וסימון סופו של הפסוק גם בנקודותיים, וזאת ללא רווח בפסוק, יש שקיימת פיסקא באמצע הפסוק ואף סימן הנקודותיים, אולם המילה שלפני הרווח איננה מוטעמת בטעם הסילוק אלא באתנחתא דווקא. כך למשל המילה "נבא" שבשמ"א י 11 בכ"י ש 368; המילה "והרגני" שבשמ"א טז 2 בכ"י ש 82; בכ"י ו 554 ישנם סימני מחיקה של הסימן ': ' הבא לאחר המילה "ראי" המוטעמת באתנחתא; וכך אף בכ"י ו 475 מוטעמת המילה "ראי" באתנחתא ולאחריה הנקודותיים; בכ"י בר 1 ובכ"י א 2 המילה "ארצה" שבשמ"ב יח 28; בכ"י ל המילה "וימת" שבשמ"ב כ 10, ובכ"י ו 554 המילה "הי".

דומה שלפנינו שילוב בין שתי שיטות ומסורות: בין זו הרואה את הפסוק כיחידה אחת – ולפיכך מטעמת את המילה באתנחתא, לבין זו הרואה את הפסוק כמורכב משתי יחידות נפרדות – ולפיכך בא סימן הנקודותיים, ואפשר שגם מתן הרווח בין שתי היחידות.

לאור זאת יש להבין שורה נוספת של דוגמאות, לפיה מוטעמת המילה שלפני הפיסקא בטעם האתנחתא, ולאחריה בא סימן הנקודותיים, אולם אין כל רווח בפסוק עצמו. כך למשל בכ"י ל¹¹ המילה "ורב" שבשמ"א יד 19 מוטעמת באתנחתא ולאחריה בא הסימן ': ', אולם אין כל רווח בפסוק; המילה "עשה" שבשמ"א יד 36 בכ"י פ 6, ו⁸⁰; המילה "והרגני" בכ"י 80 בכ"י ו 3 ישנם סימני מחיקה הן של הטעם(?) הן של הנקודותיים.

ש 368 לשמ"א טז 2; בכ"י פר 440, בר 127 לשמ"א יט 21 למילה "המה"; המילה "ארצה" בשמ"ב יח 28 בכ"י פר 440; בכ"י ר 1; ש 368 המילה "וימת" בשמ"ב כ 10; המילה "ה"י" שבשמ"ב כא 1 בכ"י פ 6.

נתון נוסף המצביע על זיקתה הברורה של הפיסקא באמצע הפסוק לחלוקת הפסוקים מצוי בשני כתבי יד המכילים לא רק את הטקסט המקראי אלא אף את תרגומו הארמי. בכ"י ר 2 לשמ"א יט 21 מוטעמת המילה "המה" בסילוק ולאחריה בא סימן הנקודותיים. התרגום הבא בכ"י זה לסירוגין, מחולק אף הוא, בהתאם לטקסט העברי: לאחר המלים "ויגדו לשאול... ויתנבאו גם המה" מופיע התרגום הארמי, ולאחריו, תוך מתן רווח כשל פרשה סתומה, נכתב המשכו של הפסוק העברי על תרגומו. ובדומה לכך אף בכ"י בר 1: המילה "ארצה" שבשמ"ב יח 28 מוטעמת בו באתנחתא ולאחריה קו כסימן מפריד, ולאחר מכן מופיע התרגום הארמי⁸¹. שילובו של התרגום בטקסט המקראי, פסוק פסוק, יש בו כדי להצביע על 'המקום בחיים' של כתבי יד אלה: הם נועדו לשמש את ציבור בית-הכנסת בקריאתו את ההפסטה, המקרא העברי על תרגומו. ספק רב אם ניתן להניח כי קיטועו של התרגום, בהתאם לחלוקתו של הטקסט העברי, הוא חידוש ופרי פרשנות מאוחרת של הפיסקא באמצע הפסוק. נראה כי טקסטים שנועדו לשימוש הציבור משמרים מסורות קדומות, וכך יש לראות אף את העדויות שלפנינו. התופעה שלפנינו, לפיה משקפים כתבי היד מסורות שונות על החלוקה לפסוקים במקום שמצוייה הפיסקא באמצע הפסוק, איננה מצומצמת לא לכתב יד אחד, לא לאיזור גיאוגרפי אחד ואף לא לתקופה אחת. אמנם מצויים לפנינו כמה כתבי יד המכילים שתי דוגמאות (פ 6 בר 127, ל 119, ו 554), שלוש (ו 3, פר 440, ש 368), ארבע דוגמאות (קמ 15) או אף חמש (וי 1, בר 2). אולם הדוגמאות כולן פרושות על פני יותר מעשרים כתבי יד, עובדה הרומזת כי אין לפנינו תופעה מבודדת, המאפיינת סופר או מגיה מסויים. אף תפוצתה הגיאוגראפית של התופעה מצביעה על כיוון דומה: היא מצוייה הן במרחב הארצישראלי, הן האשכנזי, הן במרחב הספרדי הן באיטלקי, ואף לתימן הגיעה. גם אם הדוגמאות המצויות

81 אף התרגום מסתיים בקו המפריד, אלא שישנם סימני מחיקה של קו זה.

בכתבי היד האשכנזיים אינן חופפות את אלו המצויות בכתבי היד הספרדיים, הרי העובדה כי דווקא במקום שמצוייה פיסקא באמצע הפסוק יש ומקויימת שיטה שונה של חלוקה לפסוקים הן באשכנז הן בספרד - ובאיזורים אחרים - דווקא זאת מלמדת אותנו כי אין לראות בכך פרי פרשנות מקומית או אישית.

זאת ועוד. מספרן המועט של הדוגמאות המצויות בכל כתב יד בנפרד כנגד מספרן הכולל של הפיסקאות: אילו מצאנו שורה של כתבי יד אשר ינהגו מנהג אחד לגבי כל הפיסקאות ויסמנון באחד מאמצעי ההפסק, ניתן היה לטעון כי לפנינו פרשנות אישית-מקומית לתופעת הפיסקא באמצע הפסוק. אולם העובדה כי מכין כתבי היד הרבים שלפנינו רק אחד מהם עקבי בסימונו (כ"י בר 2) היא הנותנת כי המעתיקים שימרו מסורות קדומות יותר.

ד. סיכום

נסכם ונאמר: כתבי היד העבריים, החל מסוף האלף הראשון וכלה במאות ה-ט"ז-י"ז, מצביעים על התייחסויות שונות לתופעת הפיסקא באמצע הפסוק. התמונה השלטת ברובם המכריע של כתבי היד איננה שונה מזו המצוייה כבר בכתבי היד הארצישראליים הקדומים ומזו המתגלית בדפוסים המאוחרים. היינו: קיימים פסוקים לא מעטים בהם מצוייה פיסקא באמצע הפסוק. עם זאת אין להתעלם משתי תופעות נוספות. האחת, לפיה מצויים כתבי יד שאינם מכירים כלל את התופעה; והאחרת, לפיה מצויים כתבי יד המעידים על חלוקה שונה של הטכסט במקום שמצוייה הפיסקא באמצע הפסוק. אם נוסיף על שבעה עשר המקרים שנחשפו על ידינו בכתבי היד את ארבעת המקרים של מחיקת הסימן ' : בכתר ארם צובא לספר שמואל עליהם רמז טלמון⁸² נמצא כי לפנינו

82 ראה לעיל עמ' לד.

עדויות לקיומן של חלוקות שונות של הפסוקים למחצית ממקרי הפיסקאות בספר שמואל. חוסר האחידות שהצבענו עליו בכל הנוגע לתפוצת הפיסקאות בכלל ולשבע עשרה הדוגמאות בפרט יש בו כדי להצביע כי ניתן לקשר בין תופעת הפיסקא באמצע הפסוק לבין המחלוקת על חלוקת המקרא לפסוקים. נראה לנו כי לא נהיה רחוקים מן המסקנה כי הפיסקא באמצע הפסוק משקפת חלוקה שונה של הפסוקים, חלוקה שמתועדת בכתבי היד באמצעים שונים, מתחום הטעמים וסימני ההפסק בין פסוקים. וכשם שכתבי היד משקפים לא אחת צירופן של מסורות - בהטעמתה של המילה באתנחתא אך בצמידותה לסימן ההפסק ': ' - כך יש מקום לבאר את הפיסקא באמצע הפסוק כצירוף של מסורות שונות אף סותרות.

(1) שם"א י 11 - כ"י קמברידג' 15: 'נבא' מוטעמת בסילוק ולאחריה נקודותיים.

(2) שמ"א יד 12- כ"י קהיר: 'דבר' מוטעמת באתנחתא ולאחריה סימני מחיקה של נקודותיים(?)

(3) שמ"א יד 19- כ"י לנינגרד 11: 'ורב' מוטעמת באתנחתא ולאחריה נקודותיים.

כ"ל וינה 1: " " בסילוק " נקודותיים.

(5) שמ"א טז 2- כ"י וינה 1: 'והרגני' מוטעמת בסילוק ולאחריה
נקודותיים(?)

כ"ל ששון 368 : " " " "

נקודות יים.

6) שמ"א טז 12- כ"י וטיקן 554: 'ראי' מוטעמט באתנחתא(?)
ולאחריה סימני מחיקה של נקודותיים.

7) שמי"א יז 37- כ"י ברלין 2: 'הזה' מוטעמת בסילוק ולאחריה נקודותיים.

כ"י וטיקן 554: 'הזה' מוטעמט בסילוק ולאחריה
נקודותיים*.

(8) שמ"א יט 21- כ"י רויכלין 2: 'המה' מוטעמט בסילוק ולאחריה
נקודותיים.

כ"י פריס 6 : " " " " :
נקודותיים.

כ"י וינה 1 : " " " " :
נקודותיים**.

כ"י ברלין 127: " " " באתנחתא "
נקודותיים.

כ"י פרמה 2: סימני מחיקה של נקודותיים(?)
כ"י וטיקן 3: 'המה' מוטעמט בסילוק ולאחריה
נקודותיים.

כ"י לונדון 119: 'המה' " " "
נקודותיים.

כ"י פרמה 440: " " " באתנחתא "
נקודותיים.

כ"י ברלין 2: " " " בסילוק "
נקודותיים.

כ"י קומברידג' 15: " " " "
נקודותיים.

כ"י לונדון 124: " " " "
נקודותיים.

כ"י וטיקן 475: " " " באתנחתא "
נקודותיים.

(9) שמ"א כג 2- כ"י וינה 1: 'האלה' מוטעמט בסילוק.

כ"י וטיקן 554: 'ה' מוטעמט באתנחתא ולאחריה
נקודותיים.

(17) שמ"ב כא 6 - כתר ארם צובא: 'ה' מוטעמט באתנחתא ולאחריה
סימני מחיקה של נקודותיים.

כ"י רויכלין 1: סימני מחיקה של נקודותיים**.

(18) שמ"ב כד 10- כתר ארם צובא: 'העם' מוטעמט באתנחתא ולאחריה
סימני מחיקה של נקודותיים.

כ"י קמברידג' 15: 'העם' מוטעמט בסילוק ולאחריה
נקודותיים.

כ"י ניו-יורק 229: נקודותיים.

(19) שמ"ב כד 11- כתר ארם צובא: 'בבקר' מוטעמט באתנחתא ולאחריה
סימני מחיקה של נקודותיים.

(20) שמ"ב כד 23- כתר ארם צובא: 'למלך' מוטעמט באתנחתא ולאחריה
סימני מחיקה של נקודותיים.

* סימן ההפרדה הוא נקודה בודדת עליונה.

** סימן ההפרדה הוא קו.